

Innledning

Det livssynsåpne samfunnet endrer rammevilkårene for spesialpresttjenesten, det vil si prestatjenesten i samfunnsinstitusjoner som helsevesenet, kriminalomsorgen, Forsvaret og universiteter og høyskoler. Det påvirker presterollen og prestenes selvforståelse i spennet mellom disse prestatjenestenes oppdragsgivere: på den ene siden Den norske kirke eller andre kirkesamfunn, og på den andre siden de respektive samfunnsinstitusjonene der prestene gjør tjeneste til beste for innlagte, innsatte, innrullerte og innskrevne, ansatte og pårørende. I hvilken retning beveger rolleforståelsen seg? Hvordan kan teologien være en ressurs for prestatjeneste og institusjoner i en ny og mer livssynspluralistisk og livssynsåpen situasjon? Hva er forholdet mellom prestatjeneste og livssyns- og omsorgstjeneste? Slike spørsmål er utgangspunktet for denne boka.

En praktisk-teologisk blindsoner?

«Spesialprestene har tatt på seg å være prest for helt spesielle grupper av mennesker. På sykehus, i politiet, i norske fengsler, på oljeplattformer, i Forsvaret og på Oslo lufthavn. - I 'Spesialprestene' blir vårt tradisjonelle syn på prestene utfordret» (NTB, 2019). Med denne pressemeldingen lanserte TV2 sin ferske realityserie «Spesialprestene» i 2019, ifølge reklamen en serie som utfordret «vårt tradisjonelle syn på prestene». Samme år som serien ble lansert for allmennheten, lanserte *Tidsskrift for praktisk teologi* et temanummer om chaplaincy i Nord-Europa for fag- og forskningsmiljøene. Lederen åpner med følgende konstatering: «Praktisk teologi har tradisjonelt vært langt mer opptatt av prestatjeneste i menighet enn i offentlige institusjoner» (Danbolt, 2019, s. 1). Påstanden om et praktisk-teologisk underskudd på feltet følges opp av observasjoner gjort av både danske, finske, svenske og nederlandske forskere av at spesialpresttjenesten er lite dokumentert og forsket på i de respektive landene (Muthert et al., 2019, s. 81; Rydinger & DeMarinis, 2019, s. 41; Saarelainen et al., 2019, s. 28; Thomsen et al., 2019, s. 56–57). I norsk sammenheng finnes det til sammenligning forskning både av og

om spesialprester, men mye av denne forskningen har vært utviklet innenfor andre fagfelt enn den praktiske teologien (sml. Stifoss-Hanssen et al., 2019, s. 60 og Danbolt, 2019, s. 1; Danbolt et al., 2019, s. 4). Dersom man vil utforske hvordan spesialpresttjenesten utfordrer «vårt tradisjonelle syn på prestene», for å gripe til formuleringen i TV2s pressemelding, vil vi hevde at det trengs faglige grep som setter nettopp teologiske dimensjoner ved tjenesten i spill. Den praktisk-teologiske arbeidsmåten som Johannessen redegjør for i kapittel 1, er én måte å gjøre dette på som legger premisser for flere av denne bokas kapitler.

Tros- og livssynsmangfold, ny tros- og livssynspolitikk og behovet for fagutvikling

Hva gjør det prekært å rette et nytt faglig fokus på spesialpresttjenesten i vår samtid? Den overordnede årsaken dreier seg om endringer i tjenesten. Dels handler det om endringer i tjenestens innhold når det gjelder prestenes konkrete praksiser, rolleprofil og profesjonsforståelse. Dels handler det om endringer i tjenestens kontekst, både i kulturell, samfunnsmessig, politisk, juridisk og kollegial forstand. Disse indre og ytre endringene er tett sammenvevd, og fagmiljøene har i flere år vært oppmerksomme på dem.

Fra 2009 og framover hadde man utredet og prøvd ut ulike modeller for supplement til den eksisterende prestetjenesten i Forsvaret og i en del større helseforetak. I kjølvannet av stat–kirke–utredningen fra 2006 (NOU 2006: 2) og kirkeforliket i 2008 (St. meld. nr. 17 (2007–2008), s. 67–68) ble behovet for en helhetlig tros- og livssynspolitikk tydelig. I 2010 ble Stålsett-utvalget oppnevnt for å utrede en slik politikk. Utredningen *Det livssyns åpne samfunn* (NOU 2013: 1) inneholdt et kapittel om «Tros- og livssynstjeneste i offentlige institusjoner» (kap. 15). Dette la grunnlag for videre utvikling av tros- og livssynstjenestene i de offentlige institusjonene i tros- og livssynsmangfoldig og livssynsåpen retning.

Det utløste også et behov for fagutvikling på feltet. To store fagkonferanser ble holdt i 2016 og 2018 med overskriften «Chaplaincy på norsk». Det nevnte temanummeret av *Tidsskrift for praktisk teologi* i 2019 ga et forskningsmessig overblikk over situasjonen i de nordiske land og Nederland. Universitetet i Oslo etablerte i 2019 mastergradsprogrammet «Lederskap, etikk og samtalepraksis», som blant annet skulle kvalifisere livssynshumanister og religiøse ledere til tros- og livssynstjeneste i offentlige institusjoner (se Aschims avsnitt om «Fagutvikling» i kap. 2).

I 2017 tok Presteforeningens fagutvalg for prester i helsesektoren initiativ til å få utviklet et videreutdanningstilbud for prester i helsesektoren. Det ble tidlig klart at viktige problemstillinger sykehusprestene sto overfor, også berørte prester i Forsvaret og kriminalomsorgen og studentprestene. Det større religions- og livssynsmangfoldet blant innlagte, innrullerte, innsatte, innskrevne, ansatte og pårørende reiste også nye faglige problemstillinger og behov for fagutvikling. Presteforeningen fremmet behovet for videreutdanning for de teologiske utdanningsinstitusjonene. Dette resulterte i et bredt samarbeid om utvikling av videreutdanningskurset «Spesialprest i livssynsåpent samfunn» med Det teologiske fakultet ved Universitetet i Oslo som arrangør og faglig hovedansvarlig. Fagpersoner fra MF vitenskapelig høyskole og VID vitenskapelige høyskole bidro i utviklingen av kurset sammen med representanter for sykehusprestene, fengselsprestene og studentprestene. Målet var å utvikle et kurs som adresserte de nye faglige problemstillingene i nær dialog med profesjonsutøvere fra praksisfeltet. Kurset «Spesialprest i livssynsåpent samfunn» på 20 studiepoeng ble arrangert i 2020–2021.

Denne boka er blitt til i forlengelse av dette videreutdanningskurset og dokumenterer den fagutviklingen som skjedde både i undervisningen på kurset og i studentenes essayoppgaver. Med unntak av Helge Årsheims kapittel «Religionsrett, norsk lov og menneskerettigheter» (kap. 8) og Nils Terje Lundes «Feltpresttjeneste mellom konfesjon, institusjon og pluralisme» (kap. 10) har kapitlene utgangspunkt i forelesninger eller studentoppgaver fra kurset.

Dokumentasjon av praksisfeltet og teoretiske fortolkningsrammer

Praksisfeltets konkrete utfordringer og muligheter stiller spesialprestene overfor grunnleggende spørsmål som angår teologi, mandat, rolleforståelse og profesjonalitet. Fagsjef og førsteamanuensis II Per Kristian Aschims framstilling av spesialpresttjenestens utvikling i denne boka dokumenterer store kvantitative og kvalitative endringer i praksisfeltet (kap. 2). Dette er den første historiske helhetsframstillingen av spesialpresttjenesten i norsk sammenheng. I denne boka får vi dessuten et dypdykk inn i noen av spesialprestenes erfaringer fra feltet. Disse kaller på faglig forståelse og belysning fra ulike innfallsvinkler, og på nye fortolkninger av tjenestens teologiske premisser.

Flere bidrag undersøker mulige livssyns åpne eller interreligiøse praksiser og fysiske rom for slike praksiser. I kapittelet til Pernille Astrup møter vi en studentprest som har mindfulness-øvelser for de ansatte på Universitetet i Sørøst-Norge som en del av sin prestedtjeneste (kap. 16). I kapittelet til Aud Irene Svartvasmo møter vi en sykehusprest som utreder behovene som et nytt religiøst rom skal dekke på et diakonalt sykehus for en tros- og livssynsmangfoldig brukergruppe (kap. 12). Fengselsprest Elisabet Kjetilstads kapittel handler om å tilrettelegge livssyns åpne ritualer for innsatte i kvinnefengselets kirkerom (kap. 18). Kapittelet til tidligere studentprest, nå sokneprest Leni Mæland drøfter en modell for interreligiøse lesegrupper utviklet for universitets- og høyskolesektoren (kap. 17). Under disse praksisene ligger det en rekke verdiladede og teologiske implikasjoner som spiller tilbake på forståelsen av presterollen. Man kan spørre seg, for å bruke tittelen på tidligere studentprest, nå prost Thomas Tinglums kapittel, om spesialpresten er «prest på bortebane» (kap. 15). Videre kan man spørre på hvilken måte spesialprestens konkrete yrkespraksis, som dokumenteres gjennom de nevnte eksemplene, kan relateres til tjenestens grunnlag?

Ved å gi et innblikk i hvordan spesialprestene faktisk jobber, gir antologien for det første et viktig bidrag til fagfeltet praktisk teologi. For det andre går bokas kapitler inn i et område hvor det finnes et underskudd av faglitteratur, og dokumenterer gjennom en rekke erfaringsbaserte eksempler hvilke konkrete utfordringer og muligheter spesialprestenes tjeneste byr på i 2023. Disse drøftes ved hjelp av ulike teoretiske tilnærminger av fagpersoner som selv er spesialprester. De nevnte kapitlene av Thomas Tinglum, Leni Mæland, Pernille Astrup og Elisabet Kjetilstad hører til denne gruppen. Det gjør også kapitlene til sykehusprestene Helge Hansen, Margit Husevåg og Håvard Ervik, som drøfter spørsmål knyttet til henholdsvis prestens rolle som pårørendestøtte på sykehus (kap. 14), prestens doble identitet som representant for både Den norske kirke og for et helseforetak (kap. 13), og prestens bruk av journal med hensyn til taushetsplikt (kap. 11).

For det tredje tilbyr antologien flere kapitler som er viet teoretiske perspektiver, faglige drøftinger og fortolkningsmodeller som utvikler forståelsen av spesialpresttjenesten og dens vilkår i vår tid. Professor Sturla Stålsett drøfter det spenningsfylte forholdet mellom konfesjon og profesjon som prester står i (kap. 3). Dette en tematikk som også sykehusprest og førsteamanuensis II Kjetil Moen drøfter fra et erfaringsbasert perspektiv under tittelen «kryssende lojalitetsbånd» (kap. 7). Professor emeritus

Trond Skard Dokka stiller det mer generelle spørsmålet om hva en prest er i sitt embetsteologiske kapittel, og relaterer så den teologiske forståelsen av presten til dagens pastorale praksis på offentlige institusjoner (kap. 5). Professor emeritus Hans Stifoss-Hanssen går inn i tilsvarende problemstilling fra den andre siden av bordet og drøfter de helsefaglige behovene for å ha en ordinert tjeneste på sykehus og sykehjem (kap. 6). Vi har vært inne på at de juridiske rammene for tjenesten ble endret med vedtaket av den nye trossamfunnsloven i 2020. De juridiske og religionspolitiske rammene for spesialpresttjenesten er tema for førsteamanuensis Helge Årsheims kapittel om religionsrett (kap. 8). Flere av artiklene viser til den tyske pastoralteologen Manfred Josuttis, som med unntak av noen ganske signifikante bidrag fra Hans Arne Akerø ikke har vært tilstrekkelig presentert for et norsk publikum. Førsteamanuensis Halvard Johannessen gir en ny presentasjon av Josuttis pastoralteologi, som her kobles til filofens Charles Taylors sekulariseringsteori, som er en annen teoretisk referanse leseren vil møte i enkelte av artiklene i boka. Denne artikkelen utforsker den sekulære kultursituasjonen som kontekst for presterollen, en tematikk som ligger under flere av kapitlene (kap. 4). En annen tematikk som også er gjennomgående, er spørsmålet om spesialprestens spesialkompetanse og profesjonalitet. Dette reises i kapitlet «Samtalekompetanse i et tros- og livssynspluralt samfunn» av professor Anne Hege Grung og studentprest Anne Anita Lillebø (kap. 9). Et symptom på dreiningen mot livssynsåpen prestatjeneste er pluraliseringen av kollegafelleskapet, noe som er et tema for sjef ved faginstittuttet i Forsvarets tros- og livssynskorps Nils Terje Lundes bidrag «Feltpresttjeneste mellom konfesjon, institusjon og pluralisme» (kap. 10).

Boka er organisert i tre deler. Del I er en historisk del som består av Aschims historiske framstilling (kap. 2). Del II omfatter kapitlene 3 til 12, og består for en stor del av forelesninger fra videreutdanningskurset som er utviklet til fagfelleleurderte kapitler. Også to av studentoppgavene fra kurset er utviklet til fagfelleleurderte kapitler (kap. 11 og 12). To av kapitlene, av Årsheim (kap. 8) og Lunde (kap. 10), er som nevnt skrevet spesielt for denne boka. Del III består av studentoppgaver som er utviklet til bokkapitler, men som ikke er fagfelleleurdert (kap. 13 til 18). Som et samlebegrep på bokas overordnede forskningskontekst vil vi foreslå praktisk teologi som profesjonskunnskap. Dette utdypes i Halvard Johannessens kapittel om bokas overgripende metodiske tilnærming, praktisk-teologisk profesjonsforskning, som innleder boka (kap. 1).

Takk

Vi vil takke alle som har bidratt til at denne boka ble mulig. Forfatterne, de anonyme fagfellene og kursdeltakerne som alle har bidratt til fagutviklingen med sine bidrag. Takk til Anne Hege Grung, Hans Stifoss-Hanssen og Sturla J. Stålsett som bidro til utvikling av bokideen, og til Hans Stifoss-Hanssen som bidro i utvelgelsen av studentoppgaver fra kurset «Spesialprest i livsynsåpent samfunn» for publisering i antologien. Takk til Tone Cecilie Carlsten for innspill til kapittel 1. Takk til Presteforeningen, Det teologiske fakultet ved Universitetet i Oslo, MF vitenskapelig høyskole, Høgskolen i Innlandet og Stavanger universitetssjukehus for økonomisk støtte til utgivelsen. Takk til redaksjonen for *Religionsfag Profil* ved Jan Ove Ulstein og Knut-Willy Sæther som tok boka inn i serien, og forlaget for godt og effektivt samarbeid.

Avslutning

Skal man belyse hva som gjør denne tjenesten spesiell i vår tid, hva som gjør at «vårt tradisjonelle syn på prestene [blir] utfordret» av den (jf. TV2s pressemelding), må spesialprestenes profesjonsforståelse relateres til den politiske, kulturelle, profesjonelle og juridiske konteksten som prestene er en del av. Den trenger også å relateres til presters generelle profesjonsforståelse, som er forankret i kirkelige bekjennelsesskrifter, i et ordinasjonsløfte og i en egen profesjonsutdanning som, nettopp som klassisk universitetsutdanning, er distinkt farget av en evangelisk-luthersk teologisk grunntenkning og tradisjon. Denne boka tilbyr ulike metodologiske og teoretiske innganger for å forstå spesialpresttjenesten bedre i lys av dens teologiske egenart, historie, komplekse samtid og kontekst, de ulike tjenestenes omgivelser i deres respektive samfunnsinstitusjoner. Vi håper boka vil stimulere til videre forskning og fagutvikling på feltet i tiden framover.

Ås, Oslo i oktober 2023

Per Kristian Aschim og Halvard Johannessen

Redaktører

Referanser

Danbolt, L. J. (2019). Leder / Editorial: *Chaplaincy* – temanummer om institusjonspresttjeneste. *Tidsskrift for praktisk teologi*, 36(2), 1–3. <https://doi.org/10.48626/tpt.v36i2.5348>

- Danbolt, L. J., DeMarinis, V., Rydingen, M. & Zock, H. (2019). Editorial. Chaplaincy – how and why? *Tidsskrift for praktisk teologi*, 36(2), 4–10. <https://doi.org/10.48626/tpt.v36i2.5349>
- Grung, A. H. & Bråten, B. (2019). Chaplaincy and religious plurality in the Norwegian context. *Tidsskrift for praktisk teologi* 36(2), 71–80. <https://doi.org/10.48626/tpt.v36i2.5356>
- Muthert, J. K., Hoof, M. van, Walton, M. & Körver, J. (2019). Re-evaluating a suicide pact. Embodied moral counselling in a Dutch case study of mental healthcare chaplaincy. *Tidsskrift for praktisk teologi*, 36(2), 81–89. <https://doi.org/10.48626/tpt.v36i2.5357>
- NOU 2006: 2 (2006). *Staten og Den norske kirke*. Kultur- og kirke departementet.
- NOU 2013: 1 (2013). *Det livssyns åpne samfunn. En helhetlig tros- og livssyns politikk*. Kulturdepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/eecd71cd8f2a4d8aabdf5a7742e96b4d/no/pdfs/nou201320130001000dddpdfs.pdf>
- NTB (2019, 24. januar). Ny TV 2-serie: «Spesialprestene». <https://kommunikasjon.ntb.no/pressemedling/17859546/ny-tv-2-serie-spesialprestene?publisherId=13318709>
- Rydingen, M. & DeMarinis, V. (2019). Institutional spiritual care in Sweden. *Tidsskrift for praktisk teologi*, 36(2), 32–45. <https://doi.org/10.48626/tpt.v36i2.5351>
- Saarelainen, S.-M., Peltomäki, I. & Vähäkangas, A. (2019). Healthcare chaplaincy in Finland. *Tidsskrift for praktisk teologi*, 36(2), 22–31. <https://doi.org/10.48626/tpt.v36i2.5350>
- Stifoss-Hanssen, H., Danbolt, L. J. & Frøkedal, H. (2019). Chaplaincy in Northern Europe. An overview from Norway. *Tidsskrift for praktisk teologi*, 36(2), 60–70. <https://doi.org/10.48626/tpt.v36i2.5355>
- St. meld. nr. 17 (2007–2008). *Staten og Den norske kirke*. Kultur- og kirke departementet.
- Thomsen, K., Hvidt, N. C. & Søndergaard, J. (2019). New wine in new leather bags? Hospital chaplaincy in Northern Europe – The Danish case. *Tidsskrift for praktisk teologi*, 36(2), 46–59. <https://doi.org/10.48626/tpt.v36i2.5352>
- Trossamfunnsloven. (2020). *Lov om tros- og livssynssamfunn* (LOV-2020-04-24-31). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2020-04-24-31>